

Andrej Furlan

Slovenščina v muzejih slovenske narodnostne manjšine v Italiji

Avtor članka analizira stanje etnoloških muzejev in depojev slovenske manjšine v Italiji s posebnim poudarkom njihove vloge pri ohranjanju identitete. Pisec nam poda najprej nekaj nujnih ugotovitev o funkciji predmeta in muzejske predstavitve, saj je predmet nosilec vizualno-materialnega sporočila, obenem pa tudi jezikovnega. Jezik je pravzaprav nekakšen nujni vezni člen verige, ki jo sestavljajo okolje (geografsko in kulturno), muzej ter obiskovalci.

The author analyzes the condition of the ethnological museums and storages of the Slovene minority in Italy, with a special emphasis on their role in preserving Slovene identity. The author first briefs us on museum presentation and on the function of the object as the bearer of both the visual and material and the linguistic message. The language is actually an indispensable link in the chain made up by the environment (geographical and cultural), the museum and the visitors.

V članku se bom osredotočil v prvi vrsti na vlogo etnoloških muzejev pri ohranjanju narodnostne identitete. Med več kot desetletnim etnološkim raziskovanjem na narodnostno mešanem območju vzhodne italijanske meje, ki se razprostira od Kanalske doline do Tržaškega Brega, sem kot mlad raziskovalec sodeloval tudi na poletnih raziskovalnih taborih. Kasneje sem študiral na videmski univerzi, kjer sem diplomiral na Fakulteti za ohranjanje kulturne dediščine. V diplomski nalogi sem obdelal materialno kulturno dediščino Terske doline ter njen muzejski prikaz¹. Tako sem se seznanil z vrsto vprašanj v zvezi z ohranjanjem etnološke dediščine Slovencev v Italiji, med katerimi je najpomembnejša postavitev temeljev za strokovno etnološko raziskovanje. Največji oviri sta pomanjkanje strokovnega kadra

¹ Furlan Andrej, Strumenti di lavoro e cultura dell'Alta Val del Torre: Contributo per un museo, diplomska naloga, Fakulteta za ohranjanje kulturne dediščine, Udine-Videm, 1992/93.

in ustreznih ustanov ter omejenost stikov z raziskovalnimi ustanovami iz matične domovine. Raziskovanje in ohranjanje etnološkega bogastva katerekoli narodnostne manjšine ugodno učinkujeta na utrjevanje etnične zavesti, vendar pa je v skrajnih primerih, kot na primer v Videmski pokrajini, pomen tega dela še večji, saj je najočitnejši neizpodbitni dokaz pripadnosti prebivalcev slovenskemu kulturnemu prostoru oziroma slovenskemu narodu. Večinskemu narodu pa bi moralo etnološko področje odpirati nove možnosti za sodelovanje in medsebojno spoznavanje kulturnih oz. etničnih sestavin narodov, živečih znotraj političnih meja države.

Najučinkovitejše sredstvo za vrednotenje kulturnega bogastva in korenin nekega naroda je muzejska predstavitev. Čeprav se je v zadnjih desetletjih na celotnem področju slovenske narodne manjšine v Italiji razvila mreža depojev in etnografskih muzejev, tega stanja sploh ne moremo primerjati s stanjem, ki ga v referatu o slovenskih etnografskih oziroma "domovinskih" muzejih na Madžarskem prikazuje Imre Grafik. Temeljna razlika je predvsem v odnosu države do kulture narodnostne manjšine². Iz Grafikovega članka izvemo, da so "v zadnjih desetletjih pomembnejši akademski, univerzitetni in drugi raziskovalni inštituti vedno več prispevali k preučevanju narodne kulture, tudi kulture manjšin"³.

Poleg tega madžarski etnolog objavlja del ministrske odredbe o odpiranju muzejev narodnosti, kar je dokaz, da se država zavzema za "čimbolj temeljito" zbiranje dokazov o kulturnem obstoju narodnosti. Za Italijo je tak pristop države do narodnostnih manjšin utopičen. Kako bi lahko italijanska država podpirala raziskovanje narodnostnih kultur znotraj svojih političnih meja, če nekaterim manjšinam sploh ne priznava, da obstajajo (npr. Slovenci v Videmski pokrajini). Temu je treba še dodati, da so italijanski kulturni krogi vedno zapostavljali etnologijo na račun raziskovanja tiste kulture, ki jo marsikdo zapisuje z veliko začetnico, t. j. elitne kulture.

Depoji in etnološki muzeji Slovencev v Italiji so v veliki večini primerov sad osebne prizadevanja posameznikov. Njihovemu hvalevrednemu zbirateljskemu trudu pa na žalost ni sledilo primerno muzeološko in muzeotehnično delo. Pri muzejskem zbiranju predmetov je bila v praksi močno prisotna estetska komponenta. Podoba ljudske kulture v muzejih odraža večkrat le kmečko življenje oziroma tiste kulturne tematike, ki so značilne za predindustrijsko družbo. Popolnoma odsotno je spremljanje razvoja družbe, v našem primeru manjšine, ter njena zgodovinska pot, ki se ne izčrpa pri koreninah, ampak se nadaljuje do bližnje preteklosti.

Splošno pravilo, da je muzejski predmet priča preteklosti in obenem dokument o življenju naših prednikov, o njihovem gospodarstvu, o družbenih odnosih in duhovni kulturi, se na območju, kjer živijo Slovenci v Italiji, dopolnjuje z dejstvom, da je v teh krajih materialna kultura večkrat edini vir pri raziskovanju skupnosti. Lahko bi navedel primer *krušaric* v Škednju, planšarstva v Terski dolini in podobno. Poudariti je treba, da nosi predmet v sebi ne le materialno – vizualno sporočilo, ampak tudi jezikovno. Specifičnost tega narodnostno mešanega območja je predvsem naglo socialno

² Grafik Imre, Muzeji narodnostnih manjšin in ohranjanje narodnostnih kultur, *Etnolog* 1 (LID), 1991, str. 187-194.

³ Grafik Imre, idem, str. 188.

ekonomsko spreminjanje, ki usodno vpliva na ohranjanje narodnostne identitete ter na socialno strukturo prebivalstva. Posledica tega pojava je neizbežno opuščanje kulturnega bogastva, tako materialnega kot duhovnega, predvsem pa jezikovnega.

Kljubovati tej brezupni situaciji pomeni organizirati večplastni dolgoročni načrt, v katerega bi morale biti vključene vse politične in gospodarske sestavine slovenske manjšine in matične domovine. Tudi kulturne organizacije bi lahko v tem procesu veliko prispevale. Menim, da bi lahko prav muzeji postali nekakšni nosilci etničnega in kulturnega ovrednotenja manjšine, predvsem zaradi njihove privilegirane možnosti za komuniciranje. Če so muzeji res nekakšen mikrokozmos tistega "sveta", v katerem so postavljeni, bi morala biti njihova vloga pomembna predvsem v odražanju kulturne specifičnosti področja oziroma *etnosa*, znotraj katerega delujejo. Poleg tega bi morali *etnološki, domovinski, narodni* muzeji prikazovati odnos med kulturo obravnavanega prostora in kulturo sosedov, v našem primeru italijanskega, furlanskega ter slovenskega naroda v matični državi. V tej smeri je bilo doslej opravljenega premalo. Etnolog muzealec zato stoji pred spodbudno in težko nalogo, da omenjene procese dosledno in zgovorno dokumentira in prikaže ter najde pravo znanstveno metodo za prispevek k ohranjanju kulture narodnostne manjšine.

Kot sem že omenil, so številni predmeti, razstavljeni v zamejskih muzejskih zbirkah, večkrat edina vez med preteklostjo in sedanostjo, zato predstavljajo izhodišče raziskovanja. Če bi hoteli muzejem dodati vloge, pravkar razglašene kot prednostne (muzej kot sredstvo pri ohranjanju narodnostne identitete itd.), bi bili primorani izkoristiti materialno kulturo kot najbolj zgovoren dokument. Predmet je etnološko zanimiv prav zaradi svoje dvojne vrednosti. Njegova ergonomska vrednost določa uporabo in funkcijo predmeta v določenem kontekstu, pa naj bo to gospodarska dejavnost ali trenutek v vsakdanjem življenju. Ta specifičnost je vezana na predmet le kot materialni pojem, zato je skupna širšemu kulturnemu prostoru, ki seže prek meja etničnih oziroma narodnostnih skupin. Kotel za sirjenje je npr. zaradi svoje ergonomske vrednosti značilen ne le v celotnem alpskem loku, ampak na vsem področju, kjer sta prisotna živinoreja in predelovanje mlečnih izdelkov. Podobno bi lahko veljalo za oselnike ali za klopotače. Lastnost, ki daje predmetu možnost, da postane priča obstoja in identitete neke skupnosti (ne obvezno narodnostne), je njegovo ime. Slednje predmet označuje in mu daje tisto jezikovno specifičnost, ki dokazuje pripadnost določeni ožji kulturni regiji.

V kakšni meri pa je jezik oziroma jezikovna varianta (narečje) sestavina identitete? Pojem etnične identitete zaživi predvsem v situaciji, ko skupina ljudi čuti potrebo po diferenciaciji, in postavi v ta namen *nevidne meje*, ki ločujejo njihov svet od sosedovega. Ta potreba ni sad težnje po osamitvi skupnosti, saj izhaja iz nujnosti po ohranjanju lastnih korenin in kulture ter iz kljubovanja asimilaciji. Jezik oziroma jezikovna varianta je najočitnejši element že omenjene *nevidne meje*. Uporaba materinega jezika je dejavnik, na katerem skuša družba graditi lastno jezikovno skupnost, in predstavlja temelj etnične identitete. Jezik je pravzaprav sistem simbolov, ki omogoča človeku, da prikazuje resničnost, ki ga obdaja in mu hkrati daje priložnost, da pripada neki širši skupnosti. Jasno je, da ne moremo istovetiti obvladovanja jezika s pripadnostjo etnični skupini, res pa je, da je jezik zadostna, a ne neobhodno potrebna prvina pri

prepoznavanju pojma etnična identiteta. V sebi namreč nosi obsežnejši splet socialnih, kulturnih, ekonomskih sestavin⁴.

Analize in raziskovanje jezikovne specifičnosti nazivov, ki jih nosijo predmeti, nam lahko pomagajo odkriti pripadnost določene skupnosti širšemu kulturnemu prostoru, obenem pa nam posredujejo informacije o odnosih prebivalcev raziskovane regije s sosednjimi jezikovnimi in etničnimi skupnostmi. V tej smeri sem raziskoval in podrobno analiziral predmete, ki jih hrani etnološki muzej v Bardu (Terska dolina). Da bi prišel do zaželenih rezultatov, sem osnoval kataloški zapis, ki vsebuje naslednja gesla: inventarna številka, splošna skupina, podatki o imenu predmeta, uporaba, opis, material, obdobje in okolje uporabe, razno, podatki o informatorju (ime, priimek, vzdevek, kraj in datum rojstva), inventarna številka fotografskega gradiva. Pri jezikovni raziskavi sem bil posebno pozoren na narečno, slovensko, furlansko, italijansko ime predmeta ter na narečni opis, kako se predmet uporablja. V prvi fazi sem se omejil na predmete, povezane zgolj z mlekarstvom in predelavo mleka, pri izpolnjevanju kartončkov pa sem sodeloval s sedmimi informatorji. Poleg narečnega imena predmeta sem pisal tudi terminologijo, povezano z njegovo uporabo, temu pa so informatorji dodali še dragocene podatke o načinu življenja ter o okolju, v katerem so ta predmet uporabljali. S pomočjo strokovne literature in slovenskih ter furlanskih etnologov sem izpolnil ostala gesla in se nato posvetil jezikovni primerjavi zbranega gradiva. Iz analize ni le izstopala pripadnost terske skupnosti širšemu slovenskemu kulturnemu prostoru (slednja ugotovitev je le potrdila že obče znano dejstvo), ampak tudi odnos zakotne doline s furlansko nižino ter z italijanskim okoljem. Zanimiva se mi zdi ugotovitev, da so na planini uporabljeni predmeti, torej tisti, ki so jih Terjani sami izdelovali, ohranili ime v terskem narečju, kar neizpodbitno dokazuje njegovo pripadnost slovenskim narečjem (npr.: *sarp*, *kotou za ser*, *obodno*, *sklijeda*...). Predmeti pa, ki so bili povezani s trgovanjem mlečnih izdelkov z bližnjo Furlanijo, ali pa tisti, ki so jih bili Terjani morali kupiti v dolini, kažejo močan vpliv furlanščine (npr.: ime *ura* je v tem stoletju nadomestil furlanski *oroloj*; *strjeba* je postala *kuvjart*, odkar so Terjani začeli kupovati korce v sosednjem Huminu / Gemoni; kosa je ohranila prvotno ime, za njeno rezilo pa so uvedli besedo *falcet* iz furlanščine *falzet*). Še zanimivejša pa je prisotnost italijanščine v imenih predmetov, ki so bili v rabi v združnih mlekarnah. Ustanovitev mreže vaških mlekarn v Terski dolini se je pojavila konec prejšnjega stoletja v skladu s planom italijanskih zootehničnih ustanov. Tehnične izboljšave so v dolino prinesle novo italijansko izrazoslovje, ki se je v kratkem vsililo v narečna imena nekaterih predmetov: npr. *mešalnik za sir – lira*, *pinja na mehanski pogon – karatel* itd.

Raziskovanje jezikovne vrednosti materialne kulture (ne izključno materialne) je pokazalo, da se delo muzeologa ne sme omejiti le na postavitve predmetov, temveč še na skrb, da se v muzejskih prostorih ohranja jezikovni zaklad, ki ga razstavljeni material nosi v sebi. Idealni in tudi najpopolnejši prikaz "mikrokozmosa muzeja" bi dosegli le z neposrednim stikom med obiskovalcem in informatorjem oz. domačinom. Neuresničljivost takega cilja pa nas prisili, da uporabimo *napise*. Na žalost ima le

⁴ Tassarolo Mariselda, *Minoranze linguistiche e immagine della lingua*, Franco Angeli, Milano 1990, str 29.

redkokateri muzej v zamejstvu predmete, opemljene s primernimi muzejskimi kartončki. Zato so prisotnost jezika v muzejskih prostorih omejuje le na kak uvodni pano ali v najboljšem primeru na razlago po naključju prisotnega domačina. Napis je za nekatere le banalen fizični prenosnik imena predmeta. Zavedati pa se moramo, da ima napis izredno vplivno moč, čeprav je poimenovanje le skrajno skrčeno besedilo, saj je nekakšna kristalizacija jezikovnega sporočila⁵. Na narodnostno mešanem območju postane javni napis (v našem primeru muzejski kartonček) pomembno informacijsko sredstvo. Poleg besedila napisa je sestavni del sporočila tudi jezik, v katerem je napis izražen. V sociologiji jezika se jezik napisa obravnava kot simbol etničnosti, ki bi ga lahko izrazili z besedami slovenskega sociologa prof. Darka Bratina "zunanja simbolizacija javnega soobstajanja več kodov"⁶. To ugotovitev lahko dopolnimo z že omenjeno trditvijo, da je jezik pravzaprav najočitnejša prvina etnične identitete. Pri zapisovanju muzejskih napisov moramo biti posebno pozorni na vsebino in na uporabo ustreznega jezika. Zavedati se moramo, da ima napis vlogo obveščati obiskovalca o tem, katera jezikovna (in narodna) skupnost živi na ozemlju, kjer je muzej postavljen, obenem pa mora na čim bolj dostopen način posredovati vrsto informacij, ki jih hrani predmet. To lahko dosežemo le z večjezičnostjo sporočila. Narečno ime predmeta, opremljenega z jezikom izvora (npr. *sarp* – iz slovenščine *srp*, *daska za sér* – in slov. *deska za sér* in podobno), neizpodbitno priča o kulturni pripadnosti skupnosti, ki je predmet uporabljala, in zato tudi o narodnostni sestavi prebivalstva. Isto vlogo opravljata opis rabe predmeta ter njegov prevod.

Naslovnika pisnega sporočila napisa sta obiskovalec, ki prihaja iz tujega okolja, ter obiskovalec / domačin. Če je prvemu zadostna informacijska vloga napis, je za drugi tip obiskovalca nezadostno, da se v muzejskih prostorih jezik ohranja le s kristalizacijo živega elementa identitete. Posebno v Videmski pokrajini, kjer so državni zakoni onemogočili ustanovitev dvojezične šolske mreže, bi lahko muzeji postali sedež vzgojno-izobraževalnih centrov. S pomočjo didaktičnih pristopov bi morale kulturne organizacije izrabiti razstavljeno gradivo, da se približa otrokom isti svet, ki ga asimilacija ruši. V rokah pedagogov bi predmeti zaživel, z njimi bi zaživel tudi jezik oz. narečje. Otroku bi odkrili novo kulturno bogastvo njegovega okolja, približali bi ga širšemu slovenskemu prostoru in mu na primeren način okrepili zavest, da pripada njegovo narečje slovenskemu jeziku. Vzgojno-izobraževalno funkcijo bi lahko razvili celo do te mere, da bi v muzejskih prostorih uvedli tečaje slovenskega jezika in ne le narečja.

Priznam, da sem se ob pisanju tega referata prvič poglobil v problem prisotnosti (v našem primeru odsotnosti) jezika v etnoloških muzejih v zamejstvu. Spoznal sem, da je jezik pravzaprav tista nujna sestavina, ki združuje okolje, razstavljeno gradivo oz. muzej ter naslovnika. Tako sestavljeno verigo lahko omogočita le z uresničitvijo naslednjih strokovnih zahtev:

1. Smiselna preureditev že obstoječih muzejskih zbirk in postavljanje novih z velikim poudarkom na pomenu jezika.

⁵ Kavčič-Baša Majda, *Slovenščina kot jezik sošeske v Trstu*, Magistrsko delo, Ljubljana 1991, Filozofska fakulteta.

⁶ Bratina Darko, *Is sequo come affermeriaffermazione e negazione*, IRSAE-GRUPPO 85, Trst 1988, str. 23-32.

2. Nastavitev skupine dvojezičnih raziskovalcev, v kateri bi morali sodelovati etnografski muzeologi, jezikoslovci, pedagogi idr.

3. Uveljavitev nove vloge muzejev, med katerimi je najnujnejša vzgojno-izobraževalna.

4. Vzpostavitev vezi med muzejskimi zbirkami in zasnova skupnega načrta, ki naj ovrrednosti jezikovno in tudi narodnostno identiteto ozemlja.

Nenazadnje bi bilo zelo koristno vključiti etnološke muzeje Slovencev v Italiji v mrežo muzejev v matični državi, s čimer bi omogočili nujno strokovno izmenjavo. Tako bi obravnavali zamejsko ozemlje kot del skupnega slovenskega kulturnega prostora.

Bibliografija

Cirese Alberto Mario, Oggetti, segni, musei, Einaudi, Torino 1977.

Furlan Andrej, Strumenti di lavoro e cultura dell'Alta Val del Torre. Contributo per un Museo, Diplomska naloga, Fakulteta za ohranjanje kulturne dediščine, Udine-Videm 1992/93.

Grafik Imre, Muzeji narodnostnih manjšin in ohranjanje narodnostnih kultur, Etnolog 1 (LII), 1991, str. 187-194.

Kaučič-Baša Majda, Slovenščina kot jezik soseske v Trstu, Magistrsko delo, Ljubljana 1991, Filozofska fakulteta.

Keršič Irena, Etnografski muzeji v Evropi regij. O identiteti etnoloških muzejev v Sloveniji, Etnolog 3 (LIV), 1993, str. 282-285.

Tessarolo Mariselda, Minoranze linguistiche e immagine della lingua, Franco Angeli, Milano 1990.

Primer kataloškega izpisa:

inv. st. 61

ETNOGRAFSKI MUZEJ TERSKE DOLINE

Splošna skupina: predelovanje mlečnih izdelkov

Ime predmeta:

Narečno ime: *cidilo, šceaunik, šcediunik*

Slovensko ime: cedilo

Italijansko ime: utensile per il filtraggio

Furlansko ime: disgotidor

Raba: (v narečju) ... *za ciditi mljeko* ... (prevod: ... za ceditev mleka ...)

Opis: Predmet je izdelan iz enega samega kosa lesa v obliki zaboja.

Na dnu kovinska, luknjičasta ploščica pokriva luknjo. Ob straneh sta prisotna dva ročaja.

Okolje uporabe: planina, nar.: *tou planini*

Obdobje izdelave: polovica prejšnjega stoletja

Material: les (češnja – nar.: *čarešnja*), pločevina

Izdelava: ročna

Mere: 17 x 40 x 23,5 Ø luknje 3,5

Ostale informacije:

Cidilo so uporabljali pri filtriranju jutranjega mleka. Pri tem opraviu so na dno posode, nad luknjo, postavljali liste raznih zelišč: koprive (nar.: *šarek*) ali gorske rože (nar.: *slič*)

Informator:

Ime: Giovanni

Priimek: Culetto

Nadimek: Pinič

Datum rojstva: 16.10.1929

Kraj rojstva: Ter (Pradielis)

št. neg.: 2.4,2.5.

Riassunto

Musei della minoranza slovena in Italia

L'autore dell'articolo affronta, per la prima volta, il problema della presenza, nel nostro caso dell'assenza, dell'elemento linguistico all'interno dei musei etnografici dedicati alle tradizioni popolari della minoranza slovena in Italia. Vista la particolare situazione culturale e politica è evidente l'insostituibile azione svolta da tali musei nell'opera di conservazione e di ricerca delle radici e dell'identità nazionale.

Ma quale ruolo dovrebbe assumere la lingua o il dialetto all'interno delle raccolte museali? Indubbiamente essa dovrebbe essere l'elemento di coesione tra territorio (geografico e culturale), museo e fruitore del museo. Questa catena non è però presente all'interno dei musei oggi esistenti, ma potrà concretizzarsi soltanto a compimento delle seguenti operazioni:

1. una riorganizzazione museograficamente corretta delle raccolte museali esistenti con un'attenzione particolare all'aspetto linguistico;
2. l'istituzione di una struttura di ricerca composta da etnologi, linguisti, storici, sociologi, pedagoghi etc.;
3. non limitare il museo alla funzione espositiva ma dotarlo di nuovi ruoli (es. educativo, di ricerca ...);
4. collegare le raccolte museali esistenti in una rete e programmare un'azione comune per la valorizzazione delle specificità linguistiche e culturali della fascia confinaria tra Italia e Slovenia.